

Könyvszemle

Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933-1968)*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2003. 464 l.

Erdélyi múltunk gazdagságát jellemzi, hogy két Mikó Imre is jelentős nyomot hagyott benne. Születésüket egy évszázad választotta el, s az egyiké előtt a grófi cím, a másiké előtt „csak” a doktori fokozat szerepelt. S ma, hogy e kis szócskákat többnyire elhagyják, a könyvtári katalógusok, névmutatók gyakran összecserélik őket. Ezzel a gondolatsorral indítja Balázs Sándor most megjelent kötetét, anélkül, hogy tovább futtatná a párhuzamok és ellentétek felsorolását. Mert eljátszhatunk a gondolattal, hogy mindketten székely eredetűek voltak, s vállalták e származásukat, csak hogy az egyik az előkelő hídvégi Mikó, a másik a köznemesi bölöni Mikó család nevét viselte. Mindkettőjük pályáját életük delén megtörte egy-egy világpolitikai esemény. A grófét a forradalom és szabadságharc, a doktorét a második világháború. S minthogy 1849 után nem került sor radikális rendszerváltásra, a gróf folytathatta, kiteljesíthette politikusi pályáját, a doktorét viszont az új „világrend” derékba törte. De csak a politikusit. Mert volt ereje a pályamódosításra. Életüknek ebben a második szakaszában nagy különbséget jelent vagyoni helyzetük. A grófé kitűnően alakul, mecénáskodással teszi igazán emlékezetessé nevét, a doktor viszont a megélhetésért küzd, sokáig tollát is pénzkeresésre használja. Halálukban is ott a párhuzam, száz év s pár hónap különbséggel pusztítja el őket – hosszas szenvedést követően – a még mindig legyőzhetetlen rákbetegség. A gróf halála után megemlékezések sora hangzott el, szobrot, emléktáblát kapott. Az 1989-es politikai fordulat után is feltámadó intézményeink zászlajukra írták nevét. A doktorról legfeljebb szakmunkákban történt említés, egyházában, egykori iskolájában utaltak néha-néha szerepére. Úgyhogy adódott a feladat: vissza kell hozni múlt-tudatunkba a negyed százada elhunyt jogász, politikus, közíró dr. Mikó Imrét, meg kell rajzolni pályaképét.

Erre a csöppet sem könnyű feladatra vállalkozott Balázs Sándor. Azt is vállalva, hogy Mikó sokoldalúsága miatt lehetetlen kiegyensúlyozott elemzést készíteni pályája minden vonatkozásáról. Nagy érdeme, hogy áttanulmányozta a család Petőfi utcai hajlékában található tekintélyes kézirat- és levelezés-hagyatékot. Ennek tükrében gyakran a háttér eseményeit, a mozgatórúgókat is feltárta.

A könyv előszava utal rá, hogy Mikó Imréről nem lehet időben egyenes vonalú monográfiát készíteni, néha kell engedni a logikai kötődéseknek. A szerző azonban tovább ment: a családi hagyatékból egész sor, tizennégy cím alá csoportosított fogalmazványt, levelet, önéletrajzot tett közzé a kötet má-

sodik felében. Ezek tartalmának megismétlését kerülte az első részben, csak hivatkozott rájuk. A kötetet Mikó Imre műveinek, cikkeinek a bibliográfiája, valamint a felhasznált könyvészet és a jegyzetanyag zárja. Így a könyvet a Mikó-szövegekkel ajánlatos kezdeni, mert másként a pályáját kevésbé ismerő előtt nehezen kerekednek ki a háttérben futó életrajzi összefüggések.

Maga a monográfia tizenöt fejezetben tárgyalja Mikó szellemi és irodalmi hagyatékát. Fő feladatának a betájolást, a hely kijelölését tartja. A vádat és feltételezéseket igyekszik egyértelműen tisztázni. Ezért aztán nem egyszer elmondja az általános tudnivalókat a korról, a jelenségről, hogy azokban elhelyezhesse Mikót. Így például tizenöt pontban mutatja ki az első világháború után fellépő első és második nemzedék közötti különbségeket, s mindegyik esetében minősíti Mikó viszonyulását. Ő a második nemzedék azon szerencsés fiataljai közé tartozott, akik a kolozsvári román egyetemen szerzett diplomával a zsebükben külföldön folytathatták tanulmányaikat. Húsz hónapot töltött főleg Párizsban a nemzetiségi kérdés, a kisebbségi jog tanulmányozásával. Visszatérte után természetszerűleg politikus és kisebbségjogász lett. A Magyar Párt jelöltjeként 1937-ben megválasztották képviselőnek, de a király feloszlatta a parlamentet és a politikai pártokat. Úgyhogy a Nemzeti Újjászületési Fronthoz kapcsolódva megalakuló Magyar Népközösségben, a bukaresti iroda főtítkáráként politizálhatott a bécsi döntésig. Bár nem volt képviselő, a román legfelsőbb vezetéssel is tárgyalt a kisebbségi problémákról. Szerény eredményeket is sikerült elérniük, számos magánembernek segíthettek, információkat szolgáltatottak. A magyarság véleménye megoszlott arról, hogy mennyire volt szükséges, hasznos a magyarok együttműködése az újjászületési fronttal. Bethlen Györgyék a passzivitást hirdették, Bánffy Miklós viszont vállalta a nagyrészt formális kapcsolattartást. Az ő hívéül szegődött Mikó. A tét – mint Balázs rámutat – a magyar közösség politikai képviselőjének a biztosítása volt. Úgyhogy „Mikó Imre választása a kor kihívására adott elfogadható válasz volt”.

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmának kapcsán azt vizsgálja a kötet, hogyan távolodott el az alapító tagnak számító Mikó a törzsgárdától. Milyen vádak hangzottak el ellene. Így tisztázza azt is, hogy Mikó nem tekinthető marxistának, legfeljebb megértően viszonyult a baloldalhoz. S kiderül, hogy az 1937-es Vásárhelyi Találkozó előkészítésében szerepet vállaló ifjú jogász nemcsak katonai behívója, hanem elvi nézetkülönbségei is megakadályozták a találkozón való részvételben. A falukutató Mikót, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés szerzőjét* az érdekek felsorolása után újra a vádak alól kell tisztázni: nem volt marxista, legfeljebb baloldali hatás mutatható ki szemleletmódján.

A második bécsi döntés után Mikó Imrét Teleki Pál kormányfő behívja képviselőként a budapesti parlamentbe. A megalakuló Erdélyi Pártnak les a főtítkára, jöllehet, szíve szerint inkább az egyetemi, jogtudósi pályát választaná. A könyv körültekintően elemzi Mikó viszonyulását pártjához és a parlamenti élethez. Mint megállapítja, országgyűlési tevékenységét két eszme

hatotta át: a parlamentarizmus szentségének tisztelete, valamint az erdélyi szellem érvényesítése a magyar törvényhozásban. Közben még jogtudományi munkák írására is szakított időt. Megírta leghíresebb munkáját, a *Huszonkét évet* (1941), az erdélyi magyarság 1918–1940 közötti politikai történetét, valamint a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (1944) című nagy traktátusát. Az előbbi körül élénk vita alakult ki, de objektivitását mindenki elismerte.

1944-ben Mikó szerepet vállal néhány kolozsvári zsidó család megmenntésében, majd szeptember-október folyamán a kolozsvári Magyar Tanács tagja, sokat tesz azért, hogy Kolozsvár nagyobb rombolás nélkül vészelve át a háború végét. Közel négy évi hadifogsága (1944-1948) alatt megtanul oroszul, s tíz évig orosztanárként dolgozhat egykori iskolájában. Oroszszakos diplomát is szerez. De közben még neve sem jelenhetik meg nyomtatásban. Álnéven oroszból fordít politikai szövegeket és fércmunkákat. Aztán a tanügyből is kiteszik, s tizenkét évig csak könyvárusként keresheti meg kenyerét. Az 1960-as évek közepe táján kezd oldódni körülötte a jég. A folyóiratok egyre több írását közlik, 1967-ben esszéjét jelenik meg. 1970-ben felkészültségéhez méltóbb állást is kap a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként.

Mikó Imre életének erről a második szakaszáról írva Balázs Sándor kortársként viszonyulhat az eseményekhez. Figyelme elsősorban arra irányul, hogy kimutassa, miként tudott a korlátozó törvények, előírások, a cenzúra ellenére Mikó mégis olyan termékenyen maradandó műveket alkotni. Az írások, kötetek sokszínűsége elég nehezzé teszi csoportosításukat. Balázs először az újjáéledő kisebbségjogász dolgozatait veszi számba. Mikót most is a nemzetiségi jog és az anyanyelvhasználat kérdései foglalkoztatják. Szépírói ambíciói fiatal korától voltak Mikónak, de a 60-as években a kényszer is erre vitte. E műfajban tudott publikálni. Legjelentősebb teljesítményeként Bölöni Farkas Sándor életéről írt regényét, *A bércre esett fát* (1969) elemzi: mennyi az utópizmus, a romantika és a társadalmi rajz benne. Sajnálattal állapítja meg, hogy Mikó Orbán Balázs-regénye máig sem látott nyomdafestéket. Ide sorolja a szerző Mikó posztumusz kötetét, a családregénynek minősített *A csendes Petőfi utcát* (1978) is.

Mikó Imre fő műfaja az esszé. Ez lehetőséget nyújtott neki a szépírás eszközeivel a tudományt művelni és népszerűsíteni. Magyar és román kultúr személyiségek, hon- és világpolgárok sorát idézte meg szellemes fordulatokkal, frappáns megállapításokkal teli írásaiban. Ugyanakkor mint publicista, szolgálatos recenzens, megemlékezések szerzője a 60-as, 70-es években hihetetlenül termékeny volt. Érdekes észrevétele Balázsnak, hogy Mikó Imre Brassai-kultusza nemcsak az iskolai és családi neveletéséből, felekezeti kötöttségéből fakad, hanem példát, rokon lelket látott benne. Hasonló gondolatokkal, dilemmákkal is küzdöttek, de különbségek is kimutathatók szellemi alkatukban.

Az utolsó fejezet „A könyvszerkesztő” címet viseli. Élete utolsó éveiből túl sokat áldozott Mikó Imre mások kötetének a gondozására. Balázs átnézte a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári fiókjának a levéltári anyagát, s innen vett levelek, dokumentumok alapján érzékelteti, milyen is volt a 70-es évek szerkesztői munkája, hogyan kellett küzdeni a Kiadók Központjával, meg a cenzúrával egy-egy kötetért, de néha a szerzőkkel is.

Balázs Sándor megtette az első nagy lépést ahhoz, hogy Mikó Imrét beépítse múlt-tudatunkba. Mikó Imréről írt, de közben két korszak politikátörténetét is felvázolta. S az elsőben megkereste a hőst megillető besorolást. Erre föltétlenül szükség volt. Hiszen még sokan élünk, akik Mikó Imrét személyesen ismertük, tiszteltük, s mégis hadifogsága előtti életéről, úgynevezett – de konkrétan nem említett – bűneiről alig-alig tudtunk, most ezekkel a könyv szembe-sít, s ezzel meg is oldja fő feladatát, a tisztázást. Nem hallgathatjuk el, hogy a könyv elolvasása után néhány vonatkozásban hiányérzetünk támadt.

Maga az életrajz a származásra és az elmúlásra fényt vető első fejezetén kívül mindenütt csak a háttérben húzódik meg. Pedig az is felér egy regény-nyel. Bizonyára a szerző úgy gondolta, hogy ott van a függelékben Mikó 1948-as „Önéletrajz és önbírálat”-a, arrébb meg az 1968-as rehabilitálási folyamodványa, azokból kirajzolódik az élettörténet. De ha a könyv alcíme „élet- és pályakép”, román változatban „monográfia”, ebbe az életút bővebb taglalása is beletartoznék. Két fejezetnél a szerző – úgy érezzük – kutatásait tovább mélyíthette volna. A középiskolás évekről az Unitárius Kollégium nyomtatott értesítőiből kaphatott volna adatokat, továbbá a diákfolyóirat, a Remény megőrzött kézírásos köteteiből. Mikó a 20-as évek közepétől a Kri-za Önképzőkör vezető egyénisége, 1927 őszétől elnöke. Ő ébreszti rá diák-társait a romániaiság tudatára, figyelmeztet az erdélyi hagyományok ápolására. Néhányan tanárai közül is hatottak rá, Gál Kelemen igazgatóról portrét írt. A család mellett az iskola is meghatározó szerepet játszott hagyományör-ző és liberális szellemével arcéle kialakításában. Aztán a belföldi és külföldi jogi tanulmányok esetében szintén lehetett volna találni nagyhatású mestereket. Román professzorai egyik-másikáról nagy tisztelettel beszélt Mikó. De húszhónapos külföldi tanulmányútjának egyes részletei is felderítésre várnak. Szívesen elanekdotázott a Párizsban töltött időszokról, de talán nyoma van annak, hogy milyen főiskolai kurzusokat hallgatott, kik az ottani mesterei. Sőt, erdélyi mestereit is hangsúlyosabban említhetjük: Balogh Artúr nyugalmazott jogászprofesszor utódául képeztették, s Jakabffy Elemér, valamint Gyárfás Elemér egyengették kisebbségjogász felkészülését.

Tízéves tanári pályájáról még sokan tudtak volna adatot szolgáltatni. Hisz él néhány kollegája s számos tanítványa. Az orosz nyelv tanítását nem vette túl komolyan. Viszont segített az iskola vezetőségének az 1957-es négyszáz éves alapítási évforduló előkészítésében, s a Brassai név felvételéhez ő biztosította a dokumentációt. Leginkább azonban egyházvezetői szerepének részletezését hiányoljuk. Nehéz időkben volt az Unitárius Egyház főgondnoka. Nevéhez fűződik az egyházalapítás 400. évfordulójának 1968-as nemzet-

közi visszhangú megünneplése. Szerepet játszott a Keresztény Magvető 1971-es újraindításában is. Helyesen állapítja meg Balázs, hogy Mikó „soha nem adta fel az unitárius világszemlélet eleve benne élő eszmevilágát”. Ez abban is megmutatkozik, hogy nagyobb lélegzetű munkái szinte mind unitáriusokról szólnak, Bölöni Farkas Sándortól kezdve Brassain és Orbán Balázson át Balázs Ferencig.

Többször említi a szerző, hogy Mikó Imre legszívesebben a jogtanári állást választotta volna. A bécsi döntéskor az egyetemi kinevezéshez még nem volt elegendő munkássága, megfelelő egyetemi fokozata. De azért 1940-től „meghívott előadóként” a nemzetiségi jogot taníthatta a Ferenc József Tudományegyetemen. A kötet azt írja, hogy Mikó megpályázta és meg is kapta az egyetem jogi karán a magántanári „állást”. A magántanárság a régi egyetemi világban csak tudományos fokozatot jelentett, kitüntetettje előadásokat hirdethetett az egyetemen. A kolozsvári egyetem alapító okiratának (1872/XIX. tc.) a 8. §-a jogosítja fel a tanintézetet arra, hogy magántanárokat képezzen és felterjesszen kinevezésre a közoktatásügyi miniszternek. A már doktorált és jelentős tudományos munkásságot felmutató személy önéletrajzzal, művek jegyzékével ellátott folyamodványt terjesztett a kari tanács elé. Ha ott úgy ítélték meg, két rendes professzornak kiadták véleményezésre az illető iratait. S ha mindkét professzor pozitív véleményes jelentést terjesztett a kari tanács elé, ott szavazat alapján döntöttek a magántanári cím odaítéléséről. A végleges jóváhagyás a minisztertől származott. A magántanárok nem az egyetem alkalmazottai voltak, óradíjban fizették őket, s jó eséllyel pályázhattak a megürült tanszékekre. Mikó Imre is *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című félezer oldalas jogtudományi műve alapján kérte a magántanári habilitációt 1944-ben, de – mint rehabilitációs folyamodványában utal rá – a tanári kar elmenekülése miatt döntésre nem került sor. Kétségtelen, hogy Mikó távlati terve egy egyetemi tanszék elnyerése volt.

Érdekességként utalunk rá, hogy Mikónak a budapesti rádióban 1935. május 28-i előadását aligha közvetíthették hangszalagról, mert akkor még a mágneses hangrögzítéssel csak kísérleteztek, adott esetben viaszlemez használtak. Mikó íróeszköze pedig nem a töltőtoll, hanem a töltött ceruza volt. Ennek hegyét időnként zsillettel egyengette. A ceruzával papírra vetett fogalmazványt aztán kis Erika-írógépén két ujjal, de nagy sebességgel verte le, ilyenkor még néha stilizálta mondatait. Azt is feljegyzendőnek véljük, hogy Mikó is a természet szerelmesei közé tartozott. Minden vasárnap megtette – többnyire felesége társaságában – szokásos bükki gyalogtúráját. Délben pedig az „ebédlő”-nek kinevezett erdőrészen találkozott össze a kirándulótársakkal az elemózsia elfogyasztására. Nagyobb csoporttal nem szerette az erdőt járni, mert ő ilyenkor is magába mélyedt, alkotott: megtervezte, részben meg is fogalmazta papírra vetendő írásait. Nyaranta pedig nagyobb művei, regényei végleges kidolgozására elvonult a Székelyudvarhely melletti Szejkére, s ott egy kibérelt házikóban, minden más kötelezettségtől megszabadulva, csak az írásnak élt.

Találó és jól sikerült Unipán Helga címlapterve: egy kézírásos fogalmazvány képezi az alapot, ezen jelenik meg kazettában a cím, alatta Mikó jellegzetes aláírása s egy fényképe, amint éppen előadást tart.

Dr. GAAL GYÖRGY

Christine Morgan: MÉSZKŐ (Alabástromfalu). Balázs Ferenc felesége az Erdélyben töltött évekről 1930–1937. A könyv eredeti címe: Christine Morgan: ALABASTER VILLAGE (Our Years in Transylvania). Fordította és a előszót írta Kászoni József. Lektorálta és az utószót írta Veress Zoltán. A könyv Balázs Ferenc születésének 101. évfordulójára jelenik meg először magyar fordításban. Megjelenését a Budapesti Unitárius Egyházközség támogatta, Kászoni József lelkeszi munkásságának 25. évfordulója alkalmából. Készült a BONCZA Nyomdában, 2002. 177 o.

Christine Morgan, Balázs Ferenc hájdani szerelme, felesége, gyermeke édesanyja, furcsa tükröt nyújt elénk, magyarok és magyar keresztények, különösen unitáriusok elé abban az önéletrajzi munkájában, amelyet az olvasó a kezében tart.

Pál apostol írja a korinthusiakhoz intézett első levele tizenharmadik részében Isten létére, természetére, lényegére vonatkozóan: „most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre” – azaz Istenről való ismereteink világi életünkben nem lehetnek mások, mint közvetettek. Mivel kijelentést közvetítő emberektől származnak, szükségszerűen csak homályos tükröképet mutatnak róla. Christine Morgan is meglehetősen homályos tükröképet nyújt nekünk az erdélyi magyarokról, az unitáriusokról, sőt magáról Balázs Ferencről is, ám ez a homályos kép bennünket világosabb látáshoz segít: azt mutatja meg, hogy mások hogyan néznek, és milyennek látnak bennünket.

Míndez nyilvánvalóan időben korlátozott: a múlt század – a huszadik – harmincas éveiről van szó. És korlátozott abban is, hogy Christine Morgan (akkor még Christine Frederikssen, majd Balázs Ferencné) személyében kicsoda nézte, látta és tükrözte a magyar, az erdélyi, az unitárius, másfelől az általános kelet-közép-európai valóságot. Egy Amerikában felnőtt, dán bevándorló szülőktől származó, szabadelvű vallásosságban nevelkedett lányról van szó, aki tele volt gyakorlati érzéssel, természetes jóindulattal és az akkori amerikai demokrácia szép eszméivel, többek között az „olvasztótégely” elméletében való hittel, amely a világ minden tájáról Amerikába sodródott népekből egyetlen erős, szabad, független és nagylelkű nemzetet formált.

Természetes, hogy ennek a lánynak, majd fiatalasszonynak szemet szűrt az európai népek ellenségeskedése, nemzeti sajátosságaik féltékeny és el-

szánt őrzése, és meglepő, hogy olyan okos észrevételeket is képes volt tenni, amilyen például a különböző, egymásnak ellentmondó nemzeti mítoszok, mint ideológiák szerepe az ellenségeskedésben. Ugyanakkor különös, hogy nem vette észre, mennyi szerepe van ebben éppen Amerikának, az első világháború utáni „rendezést” meghatározó wilsoni elvek révén. Nem vette észre, hogy ezeket az önrendelkezésre vonatkozó elveket a trianoni békeszerződés csak a háború győztesei és az ő oldalukra állottak számára biztosította, holott a „rendezés” következtében kisebbségbe jutó népcsoportoknak is megígérte, s hogy ezek – közöttük az erdélyi magyarok is – az életösztön kétségbeesésével védik önazonosságukat.

Ezt látta Christine Morgan túlzott nacionalizmusnak az erdélyi magyaroknál. Ezt tapasztalta szeretett férjénél is, s megható az igyekezete, hogy mint a bibliai Ruth, belső elvi ellenkezése ellenére azonosuljon az ő népével és annak Istenével. Számunkra tanulságos lehetne, tanulságosnak kellene lennie, hogy ez milyen nehezen sikerült neki. Önéletrajzi feljegyzései olvasása közben néhol valóságos bosszúság fog el azokkal szemben, akik nem voltak elég türelmesek, elég tájékozottak, elég bölcsek ahhoz, hogy megmagyarazzák neki a dolgok állását. Némelykor éppenséggel úgy tűnik: a mészárosi román görögkatolikus pap ezt jóval eredményesebben végezte.

Ugyanakkor világos lesz számunkra Christine Morgan érzéseinek, gondolatainak mindig igen egyenes és őszinte leírásából az is, hogy a mi igazságaink nem föltétlenül látszanak igazságnak mások szemében. Ez most is ugyanúgy van, mint akkor, s ezért ez legalább napjainkban igazi, mélyre ható önvizsgálatra kellene készítsen bennünket, nem igazságaink feladása, hanem azok árnyaltabb megfogalmazása irányában, párhuzamosan azzal, hogy javítsunk mellettük való kiállásunk stílusán, érvelésén – más szóval: kommunikációs stratégiánkon.

Különös világoosság árad abból a homályos tükörcépből, amelyet Balázs Ferencné „tiszteletes asszony” nyújt (a kifejezés is, az idézőjel is tőle való), az unitárius egyház szerepére s e szerep betöltésének módjára az adott – és a mindenkori – magyar társadalomban. Kisebbségi helyzetben éppúgy, mint többségiben.

A szabadelvű vallásosságban nevelkedett amerikai lány a szabadelvűséggel „indoktrinálva” érkezik meg Erdélybe unitárius lelkész szerelméhez, rövidesen férjéhez, s megdöbben attól, hogy itt egy szinte középkori módra szervezett, hierarchikusan felépített, mozdulatlan és mindenféle megújulásra képtelen egyházat talál. Érdekes, hogy miközben olvasóként azonnal állást foglalunk magunkban magyarság-szemlélete hiányosságaival szemben; fiatalos, antidogmatikus egyház-szemléletét könnyebben elfogadjuk: szinte együtt haragszunk vele a Balázs Ferenc eszméit gyanakodva figyelő vagy éppen elutasító, újtó törekvéseit gáncsoló egyházi vezetésre. Nem mindjárt jut eszünkbe, hogy az adott időben s az adott helyen a magyar kereszténység egyházai szinte az egyetlen nemzeti intézmény voltak, s ennek következtében szükségképpen így kellett működniük, viselkedniük, az intézményesült-

ség minden, kevésbé rokonszenves jellegzetességével együtt. Ez ma sincs másképp Erdélyben, és a jelenség – mutatis mutandis – a mai magyarországi unitárius egyháznak is eleven problémája.

Sír a lelkünk, amikor azt olvassuk, hogyan lépett fel szinte inkvizítorként mészköi papja ellen a kolozsvári unitárius püspök bizonyos hitbeli nézetkülönbség miatt (mintha elfelejtette volna „A hit Isten ajándéka” unitárius jelszavát és ennek igazságát); ugyanakkor mélyebben belegondolva a dologba, el kell ismernünk azt is, hogy az egyházat mint intézményt vezető püspök nem felelőtlenül emelte fel a szavát olyan új eszmék terjesztése ellen, amelyek akkor és ott meglázhathattak volna az egyház sok szempontból szükséges és kívánatos egységét. Szinte jön, hogy segítségére siessünk egy okos javaslattal: rendelje fel Balázs Ferencet Mészköről Kolozsvárra, nevezze ki tanárnak a teológiára, engedje kibontakozni képességeit egy más szellemi szférában, építse be tudását, energiáját, hűségét, elkötelezettségét az egyházépítésbe; nyerje meg munkatársának, barátjának, ne ellenfelet lásson benne, akit le kell győznie.

Christine önéletrajzi feljegyzéseinek egy-egy, rendszerint gyakorlati dolgokra vonatkozó mondata világosabbá teszi előttünk Balázs Ferenc és egyháza drámájának valódi hátterét is: azt, hogy – éppen mint Jókai regényében Ráby Mátyásnak – az ő oldalán volt az igazság a merev konzervativizmus elleni küzdelmében, de ez a merev konzervativizmus ugyanakkor annak a nemzeti létnek volt és maradt egyik bástyája, amelyért ő maga is az életét adta volna. A tragikus konfliktus lényegén elgondolkozni, felismerni jelenlétét mai viszonyainkban, s ma talán már elképzelhető megoldást találni rá: „ez a mi munkánk, és nem is kevés.”

Balázs Ferenc tehetségéhez képest kicsiny és félbeszakadt, a rendelkezésére állt kevés időhöz képest hatalmas életműve: mindnyájunk öröksége. A magyar és ezen belül az erdélyi magyar irodalomé, a magyar kereszténységé és ezen belül az unitáriusoké, s tágabb körben azé az emberiségé is, amely felé a kerek világot bejáró, nyitottságával és akaraterejével Kőrösi Csoma Sándorhoz hasonló szent ember utat akart nyitni számunkra. Az is a mi munkánk, hogy ezt az utat most mi nyissuk meg számára: hogy megismeressük őt azokkal, akikkel ő akart megismertetni minket.

Christine Morgan önéletrajzi könyvének magyar nyelven való megjelenése jó alkalom arra, hogy újra szellemi életünk fókuszába állítsuk az unitárius lelkész-író és gondolkodót, eme homályos tükör által is világosabban látva hajdani emberi alakját s a benne megtestesült erkölcsi példát.

VERESS ZOLTÁN – Svédország

ESZMÉK – GONDOLATOK

Mindenki egy ősrégi királyságból származik. De milyen kevesen viselik magukon ma már e származás jegyeit. (*Novalis*)

Igaz lelkünket, akárcsak ünneplő ruhánkat, gondosan őrizzük meg, hogy tiszta legyen majd az ünnepekre. (*József Attila*)

Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy véték. (*Bod Péter*).

Szűk körben beszűkül az értelem. Az ember nagyobb céljai által növekszik. (*Seneca*)

A szemnek is megvan a mindennapi kenyere, az ég. (*Emerson*)

Add, hogy törekedjek, ne arra, hogy engem vigasztaljanak, de hogy én vigasztaljak. Ne arra, hogy engem szeressenek, de hogy én szeressek. (*Assisi Szent Ferenc*)

A szeretet nem uralkodik, de művel, és ez több. (*Goethe*)

De a tanári pályában épp ez a gyönyörű. Ez a pazarlás. Ez a legönzettelebb pályá a világon: mert azt, hogy egy tanár mit csinál, hány mikronnyival emelte meg nemzete műveltségét, ellenőrizni nem lehet. Míg a művész mindig egy nagy perselybe, a halhatatlanságba teszi bele a filléreket... A tanár, ha igazán tanár, állandóan ajándékozza magát. És ez az ajándékozás a gyönyörű ebben a pályában. (*Németh László*)

A tanítás sokat tesz, de a biztatás tesz mindent. A biztatás olyan a szidás után, mint a nap az eső után, gyümölcsöző növekedés. (*Goethe*)

Nem sejtjük, milyen értéke van valóban szavainknak és tetteinknek. (*Emerson*)

Az a leggazdagabb, kinek örömei a legkevesebbe kerülnek. (*H. D. Thoreau*)

Gazdag hatalmasok szövetkezése igazságosság nélkül, mi más, mint nagyrablógazdálkodás. (*Augustinus*)

Ha értéked élvezni vágyod, / tedd értékessé a világot. (*Goethe*)